

**ЗУМОВЛЕНІСТЬ ТИПОЛОГІЇ МОДЕЛЕЙ ПОЗИЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ
ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДІЄСЛІВНИМ
СИНСЕМАНТИЗМОМ**

*Світлана Ількова, здобувач ступеня вищої освіти бакалавра
Науковий керівник: Н. Л. Іваницька, доктор філологічних наук, професор
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

**CONDITIONALITY OF TYPOLOGY OF MODELS OF POSITIONAL
STRUCTURE OF A DOUBLE-SENTENCE SENTENCE OF THE
UKRAINIAN LANGUAGE BY VERBAL SYNSEMANTISM**

*Svitlana Ilkova, bachelor's student
Scientific supervisor: Nina Ivanytska, Doctor of Sciences in Philology, Professor
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University*

***Анотація:** У статті на прикладі двоскладних речень української мови подано теоретичний матеріал стосовно обґрунтування методики й методів моделювання у практиці вивчення лінгвістичних явищ. Теорія базується на використанні міжрівневої категорії «автосемантизм / синсемантизм» у позиційній структурі двоскладного речення. Висновки підтверджені точними методами лінгвістичного аналізу слів із використанням елементів статистичного аналізу.*

***Ключові слова:** типологія, модель, двоскладне речення, позиційна структура речення, синсемантизм повнозначного слова.*

***Abstract:** The article presents theoretical material on the example of two-sentence sentences of the Ukrainian language regarding the substantiation of methods and methods of modeling in the practice of studying linguistic phenomena. The theory is based on the use of the interlevel category "autosemanticism / synsemanticism" in the positional structure of a two-sentence. The conclusions are*

confirmed by accurate methods of linguistic analysis of words using elements of statistical analysis.

Key words: *typology, model, two-syllable sentence, positional structure of a sentence, synsemantism of a full word.*

Актуальність дослідження полягає у висвітленні однієї з важливих проблем сучасної науки – аналізі й доцільності використання «моделей» у лінгвістиці та лінгводидактиці.

Мета дослідження – огляд наукових джерел, прямо чи опосередковано пов'язаних із так званим «моделюванням» мовних реальностей. Це передбачає з'ясування таких завдань: виявлення й опис основних ознак «моделі»; показ входження терміна назви «модель» до складу наукових термінів сучасної української літературної мови як і свого ставлення до використання моделей у лінгвістиці та лінгводидактиці.

Предмет дослідження – моделі в лінгвістиці та лінгводидактиці.

Матеріалом для дослідження основної проблеми й визначення конкретних завдань слугували більше 100 наукових праць учених (українських та зарубіжних), найновіших підручників, посібників, наукових статей із наявними в них акцентами на моделюванні мовних одиниць чи представленими конкретними зразками, базованими на моделюванні.

Звертаючи особливу увагу на ключові слова заявленої теми нашого дослідження, ми використали словники, в яких подається найширше уявлення про слово, зокрема повнозначне в аспекті його граматичних особливостей, лексичного значення, як і про сполучуваність; відображено термінологію; у лаконічній формі представлено інтерпретаційні частини вживаних у статті ключових слів [ВТССУМ 2004; Єрмоленко 2004; Куньч 2007].

Термін, використаний у нашому дослідженні, типологія посідає друге місце в ієрархії найголовніших ключових терміна назв предметних денотатів. Така ієрархічна послідовність пов'язана насамперед із моделюванням, отже, з

терміноназвою «модель», визначення й інтерпретація якої є першочерговими в плані об'єктивації понятійної сутності моделі (моделювання загалом).

Про модель у лінгвістиці написана немала кількість наукових праць. Так, наприклад, В. С. Перебийніс орієнтує на модель у плані дослідження системних та функціональних характеристик мовних одиниць [Перебийніс 2004: 138]; М. Я. Плющ посилається на моделювання в трактуванні відмінкової системи в семантично-синтаксичній структурі речення [Плющ 2016: 35]; І. С. Попова спеціально акцентує на моделюванні найголовніших синтаксичних одиниць [Попова 2009: 245]. Прекрасним свідченням на користь словоназви «модель» як однослівної терміноназви наукової мови можуть слугувати визначені її абсолютна та відносна чистоти в науковому стилі сучасної української мови (абсол. чистота – 490, віднос. чистота – 0,1499) [Бук 2006: 92]. Те ж саме: моделювання (абсол. чистота – 130, віднос. чистота – 0,10398) [Бук 2006: 92]. Порівняємо також: схема (абсол. чистота – 285), зразок (абсол. чистота – 241) [Бук 2006: 105, 88].

Перегляд тлумачень словоназви «модель» у словниках показує, що загалом автори виокремлюють основне сему цієї словоназви, фіксуючи її синонімами: зразок, тип, марка, схема [ВТССУМ 2004: 461]. Закономірним видається й трактування похідних цієї словоназви: модельєр (франц. *modelier*) – фахівець, який виготовляє моделі (виробів); моделювання (франц. *modeler*) – 1) метод дослідження, при якому відбувається заміна конкретного об'єкта дослідження (оригіналу) іншим, подібним до нього (моделлю); 2) виготовлення моделі [ВТССУМ 2004: 461].

Словоназва предметного денотата «модель» трансформувалося в терміноназву, в тому числі і в лінгвістиці. Так, отримавши статус терміна, назва «модель» увійшла до складу різних терміноназв непростой будови, що як своєрідна система уможливають диференціацію в залежності від кількості словоназв, які в лінгвістиці являють собою варіанти системи, а саме:

а) поєднання словоназви «модель» із однослівними лінгвістичними термінами: модель словозміни, модель узгодження;

б) поєднання словоназви «модель» із двослівними лінгвістичними термінами: модель простого речення (бо є двослівний термін «просте речення»);

с) поєднання словоназви «модель» із багатослівними лінгвістичними термінами: модель простого речення ускладненої будови (бо є багатослівний термін «просте речення ускладненої будови»), модель складнопідрядного речення з кількома підрядними (бо є багатослівний термін «складнопідрядне речення з кількома підрядними»).

В усіх цих і подібних випадках розуміють «модель» як схему, зразок чи узагальнений конструкт, попередньо освоєний людським розумом на основі відповідних складових терміноназв.

Можна повністю погодитись із висновками провідних синтаксистів (Ю. Д. Апресяна, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, П. М. Кочергана, І. С. Попової, О. В. Кульбабської) стосовно моделювання й типології моделей реченнєвих структур, що виявляє нерозривний зв'язок із екстралінгвальною денотативною ситуацією, яка уможливує розв'язання цілого комплексу дискусійних питань щодо інвентаря форм вираження й номінування лінгвістичних моделей [Кульбабська 2016: 60].

Сприймати модель як надійний постулат у дослідженні мовних реальностей, учені екстраполюють його на різні мовні системи, використовуючи з метою зіставного вивчення мов [Іваницька 2011: 145; Корольова 2011: 201].

Моделювання як процес та використання моделей як інструменти й одиниці моделювання увійшли в практику дослідження найрізноманітніших об'єктів мовної системи сучасної української літературної мови. Учені досліджують процеси моделювання й моделі морфологічних, синтаксичних, лексичних, словотвірних та фразеологічних одиниць, водночас розуміючи складності цього підходу та аналізу лінгвістичних об'єктів.

У викладі змісту статті використано також неоднослівні терміни: «позиційна структура (речення)», «двоскладне речення», «дієслівний

синсемантизм». Першоелемент терміна «позиційна структура (речення)» є вживаною назвою в традиційно усталеному терміні в лінгвістиці «позиційне чергування» (чергування звуків у певній позиції) [Куньч 2007: 589]. Назва базується на іменниковій терміноназві «позиція» (від лат. *positionis* *propono* – розміщую, ставлю) [Куньч 2007: 589], що узагальнює положення, ознаки положення, розташування чого-небудь в різних сферах життєдіяльності (науки, мистецтва, спорту, хореографії та ін.) [ВТССУМ 2004: 835; Куньч 2007: 589]. Ми виокремлюємо термін «позиційна структура речення», апробований застосуванням у практиці наукового дослідження методів дистрибутивно-трансформаційного аналізу та статистичних підтверджень отриманих результатів [Іваницька 2017: 96].

Назва «синсемантизм повнозначного слова» надійно ввійшла в систему терміноназв сучасної лінгвістики, знайшовши висвітлення в багатьох наших працях, як і в результатах, апробованих науковцями та методистами.

У наших наукових доробках, орієнтованих на дієслівний синсемантизм, з'ясована чимала кількість проблемних питань моделювання, типів моделей, описані конкретні лінгвістичні моделі, їхнє метамовне номінування, подана словесна та формальна інтерпретація, а також лінгводидактична зорієнтованість і результативність використання таких моделей:

- 1) предикативно-однооб'єктної;
- 2) предикативно-двохоб'єктної;
- 3) предикативно-обставинної;
- 4) предикативно-об'єктно-обставинної.

1. Предикативно-однооб'єктна модель двоскладних речень дієслівної будови об'єднує двоскладні речення з обов'язковим компонентом приприсудкової залежності, з об'єктним значенням: *Учень вивчив правило*. Позицію присудків у таких реченнях займають двохвалентні дієсловоназви, загального семантичного властивістю яких є спрямованість дії (діяльності, процесу, стану) на предмет.

У реченнях, об'єднаних у цю модель, позицію присудків займають дієслова, які виражають:

- а) відношення до предмета: *робити (що?), лікувати (кого?);*
- б) цілеспрямоване мислення людини: *передбачити (що?), роздумувати (над чим?);*
- с) мислення як властивість людської пам'яті: *запам'ятовувати (що?), забути (що? про кого?);*
- д) емоційно-вольовий вплив на об'єкт: *хвилювати (кого?), заволодіти (чим?).*

2. Предикативно-двохоб'єктна модель типізує позиційну структуру двоскладних речень дієслівної будови з двома обов'язковими компонентами приприсудкової залежності з об'єктним значенням. Вона об'єднує речення, позицію присудків у яких замінюють трьохвалентні дієслова, загальною семантикою яких є спрямованість дії (стану) на дві предметні субстанції: *Хлопець подарував дівчині квіти.*

Дієсловоназви в позиції присудка можуть виражати: спосіб передачі *чогось* комусь: *дарувати (що? кому?);* психічну діяльність: *нагадувати (що? кому?);* емоційне відношення: *радувати (кого? чим?).* Предикативно-двохоб'єктна модель виявляє специфіку в тому, що один із обов'язкових присудкових компонентів має постійну морфологічну форму знахідного відмінка, а синтаксичну парадигму другого складають іменникові (займенникові) словоформи в родовому, давальному та орудному відмінках.

3. Предикативно-обставинна модель об'єднує двоскладні речення з обов'язковим приприсудковим компонентом із обставинним значенням у позиційній структурі речення: *Доповідач поводить ся стримано.* Позицію присудка в таких реченнях завжди займають синсемантичні дієсловоназви, супроводжувані експлікаторами синсемантизму, які конкретизують, уточнюють чи обмежують дію (стан) у плані:

- а) локалізації: *перебувати (де?);*
- б) напрямку: *прибути (куди?);*

с) способу протікання дії: *поводитися* (як?).

Семантична взаємодія, підтверджена відповідною синтагматикою, типізованої лексичної семантики дієслівного присудка й приприсудкового компонента обставинного значення спричиняє утворення зазначеної моделі й її варіантів.

4. Предикативно-об'єктно-обставинна модель об'єднує речення, в яких дія (стан) є співвідносними з предметами (об'єктами) та обставинними обов'язковими компонентами в межах конкретної реченнєвої структури: *Тролейбус довів мене до міста. У межах цієї моделі виділяються такі варіанти:*

а) предикативно-об'єктно-обставинна модель локалізованого відношення: *доставити* (що? куди?);

б) предикативно-об'єктно-обставинна модель оцінки ситуації: *зустріти* (кого? як?).

Зрозуміла річ, у визначенні й класифікації кожної такої моделі в позиційній структурі речення, як і в характеристиці основних варіантів може спостерігатися синкретизм, «вираження» якого також базується на використанні точних (дистрибутивно-трансформаційної та статистичної) методик аналізу.

У сфері наших подальших міркувань про моделювання й номінування у вигляді терміноназв лінгвістичних об'єктів перебуває насамперед питання лінгводидактичної зорієнтованості й результативності використання лінгвістичних моделей, отриманих у результаті експериментальної перевірки на практиці.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бук С. 3000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови / наук. ред. Ф. С. Бацевич. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 192 с.

2. ВТССУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТЛФ «Перун», 2004. 1440 с.

3. Єрмоленко В.Я., Бирик В.С., Тодор О.Г. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С.Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 221 с.
4. Кульбаська О. Предикатема у простому реченні: визначення, типологія та механізми моделювання. *Граматичні студії: зб. наук. праць*. Вінниця : ДонНУ, 2016. С. 59-64.
5. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2007. 848 с.
6. Іваницька Н.Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика: монографія. Вінниця : СПД Главацька, 2011. 636 с.
7. Модель простого речення дієслівної будови як *tertium comparationis* синтагматики дієслівних систем української та англійської мови. *Проблеми зіставної семантики: зб. наук. статей / відп. ред. Корольова А. В.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2011. Вип. 11. С. 199–205.
8. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові: монографія / Н.Л. Іваницька. Київ : Вища школа, 1986. 167 с.
9. Іваницька Н.Л. Повнозначне слово української мови в сучасних категорійних вимірах : монографія. Вінниця : Нілан_ЛТД, 2017. 266 с.
10. Іваницька Н. Л. Синтагматика повнозначних слів української мови. *Наук. вісн. Київ. нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова*. Київ, 2009. С. 10–15.
11. Перебийніс В.І. Системні та функціональні характеристики мовних одиниць. *Вісник ХНУ*, 2004. С. 138-141.
12. Плющ М. Я. Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення. Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2016. 252 с.
13. Попова І.С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : монографія. Дніпропетровськ : вид. ДНУ, 2009. 432 с.
14. Філіпова Н. М. Вступ до прикладної лінгвістики: Моделювання у мові : навчальний посібник. Миколаїв : НУК, 2004. 36 с.